UMARALI NORMATOV IJODIDA ADABIY SUHBAT: MULOQOT POETIKASI VA TANQIDIY TAFAKKUR

Mo‘ydinova Muqaddasxon Ziyovuddin qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Umarali Normatov ijodida adabiy suhbat janrining o‘rni, uning tanqidiy-estetik tafakkurni ifodalashdagi imkoniyatlari va janriy xususiyatlari tahlil qilinadi. “Talant tarbiyasi” kitobi hamda olimning keyingi adabiy-tanqidiy asarlari misolida suhbatning ijodkor shaxsini ochish, ijod psixologiyasi, iste’dod va mehnat munosabati, badiiy haqiqat, adabiy jarayon va tanqid masalalarini jonli muloqot orqali yoritishdagi roli ko‘rsatiladi. U. Normatov suhbatlarida savol-javob shakli oddiy axborot olish vositasi emas, balki ijodiy laboratoriyani ochuvchi, fikrni bahs va mushohada jarayonida shakllantiruvchi ilmiy-estetik metod sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: Umarali Normatov, adabiy suhbat, adabiy tanqid, muloqot, ijod psixologiyasi, iste’dod, badiiy haqiqat, tanqidiy tafakkur, ijodkor shaxsi, adabiy jarayon.

Annotation: This article examines the place of the literary interview and dialogue genre in Umarali Normatov’s critical work, focusing on its aesthetic and analytical potential. Using “Talant tarbiyasi” and the scholar’s later critical writings as key material, the study shows how dialogue reveals the creative personality, the psychology of artistic creation, the relationship between talent and labor, artistic truth, literary process and the function of criticism. In Normatov’s practice, the question-and-answer form is not merely a means of obtaining information; it functions as a scholarly-aesthetic method that opens the writer’s creative laboratory and allows ideas to emerge through debate, reflection and live intellectual exchange.

Keywords: Umarali Normatov, literary dialogue, literary criticism, interview, psychology of creativity, talent, artistic truth, critical thought, creative personality, literary process.

Аннотация: В статье рассматривается место жанра литературной беседы в творчестве Умарали Норматова, его эстетические и аналитические возможности. На материале книги «Talant tarbiyasi» и последующих литературно-критических работ учёного раскрывается роль диалога в познании личности писателя, психологии творчества, соотношения таланта и труда, художественной правды, литературного процесса и функции критики. В практике У. Норматова форма вопроса и ответа выступает не только способом получения информации, но и научно-эстетическим методом, раскрывающим творческую лабораторию

художника и формирующим мысль в процессе полемики, размышления и живого интеллектуального общения.

Ключевые слова: Умарали Норматов, литературная беседа, литературная критика, диалог, психология творчества, талант, художественная правда, критическое мышление, личность писателя, литературный процесс.

Adabiy suhbat adabiy tanqidning dialogik tabiatini eng bevosita namoyon etadigan janrlardan biridir. Unda munaqqid tayyor xulosani kitobxonga bir tomonlama yetkazmaydi; aksincha, savol, javob, e’tiroz va izohlar orqali ijodkor tafakkurining shakllanish jarayonini ko‘rsatadi. O‘zbek adabiy tanqidchiligida bu janr imkoniyatlaridan samarali foydalangan olimlardan biri Umarali Normatovdir. Uning suhbatlari adibning tarjimai holi yoki yangi asari haqida axborot olish bilangina cheklanmay, ijod psixologiyasi, iste’dod va mehnat, badiiy haqiqat, tanqidning vazifasi, kitobxon mas’uliyati kabi nazariy masalalarni ham tabiiy muloqot ichida ochadi. Shu jihatdan Normatov ijodida adabiy suhbat ilmiy fikrni jonli nutq va shaxsiy tajriba bilan birlashtirgan mustaqil tanqidiy shakl sifatida namoyon bo‘ladi.

Umarali Normatovning “Talant tarbiyasi” kitobi adabiy suhbat janrini o‘rganishda tayanch manbalardan biri hisoblanadi [1]. Kitobning mazmun markazida iste’dodning tabiati, uning shakllanishi, ijodiy mehnatning o‘rni va san’atkorning o‘z ustida ishlashi kabi masalalar turadi. Suhbat shakli bu muammolarni nazariy ta’riflar bilan emas, bevosita ijodkor tajribasi orqali yoritish imkonini beradi. Munaqqid savolni shunday tashkil etadiki, javob beruvchi o‘z ijodiy odatlari, izlanishlari, muvaffaqiyatsizliklari va estetik e’tiqodini tahlil qilishga majbur bo‘ladi. Natijada kitobxon tayyor “ijod formulasi”ni emas, iste’dodning kundalik mehnat, kuzatuv, mutolaa va ichki intizom bilan bog‘liq murakkab jarayon ekanini anglaydi.

Normatov suhbatlarining muhim belgisi – savolning ilmiy vazifaga bo‘ysundirilganidir. Oddiy intervyuda savol ko‘pincha yangilik olish yoki shaxsiy qiziqishni qondirishga xizmat qilsa, adabiy suhbatda u muayyan estetik muammoni ochish vositasiga aylanadi. Munaqqid ijodkorning asariga tayangan holda savol beradi, javobni esa matn, davr va ijodiy tajriba bilan bog‘laydi. Shu sabab suhbatda ikki xil bilim manbai uchrashadi: tanqidchining tahliliy kuzatuvi va yozuvchining ichki ijodiy tajribasi. Ularning o‘zaro munosabati bahsli nuqtalarni aniqlashtiradi, ba’zan esa bir asarning kitobxonga ko‘rinmaydigan yaratilish sabablarini ochadi. Bunday dialog tanqidni “tashqaridan baholash” holatidan chiqarib, ijodiy laboratoriya bilan bevosita muloqotga olib kiradi.

Adabiy suhbatning qimmatli tomoni shundaki, u ijodkor shaxsining tabiiy nutqini saqlaydi. Ilmiy maqolada muallifning qarashlari tanqidchi tomonidan tizimlashtirib bayon qilinsa, suhbatda fikrning paydo bo‘lish lahzasi, ikkilanma, tuzatish, kinoya yoki hissiy urg‘u ham ma’no kasb etadi. Normatov ana shu jonli nutqning imkoniyatidan

foydalanib, adib xarakterini uning nazariy qarashlari bilan birga ko‘rsatadi. Savol va javob orasidagi ohang, fikrning davom ettirilishi yoki bahsga aylanishi portret yaratish funksiyasini ham bajaradi. Shu tariqa adabiy suhbat bir vaqtning o‘zida tanqidiy tahlil, ijodiy portret va xotira manbasi sifatida xizmat qiladi. Bu janriy ko‘p funksiyalilik Normatov suhbatlarining ilmiy va ma’rifiy qimmatini oshiradi.

Umarali Normatov tanqidida badiiy haqiqat masalasi doimo markaziy o‘rin tutgan. Uning suhbatlarida ham yozuvchi hayot materialini qanday tanlashi, uni qayta ishlashi, prototip va obraz munosabati, real voqea bilan badiiy to‘qimaning chegarasi kabi savollar muntazam ko‘tariladi. Bu masalalar “Qalb inqilobi”, “Qodiriy bog‘i” va boshqa asarlardagi tahliliy qarashlar bilan mushtarakdir [2; 3]. Munaqqid uchun badiiy haqiqat voqeani aynan ko‘chirish emas, hayotning ichki ma’nosini obraz orqali kashf etishdir. Suhbat shakli esa ijodkorning ana shu tanlovni qanday amalga oshirganini bevosita o‘zidan so‘rash imkonini beradi. Natijada nazariy kategoriya konkret ijodiy vaziyat orqali tushuntiriladi va o‘quvchi uchun yanada ravshan mazmun kasb etadi.

Normatov suhbatlarida tanqidchi va ijodkor munosabati ham alohida ahamiyatga ega. Munaqqid suhbatdoshga maqtov yoki inkor pozitsiyasidan emas, professional qiziqish va talabchan hurmat bilan yondashadi. U ijodkorning fikriga to‘liq qo‘shilmagan holatlarda ham bahsni keskin hukmga aylantirmay, savol orqali aniqlashtirishga intiladi. Bu usul adabiy tanqidning etik me’yorini namoyon etadi: tanqid shaxsga qarshi emas, asar va estetik muammo haqida fikr almashishdir. Aynan shunday dialogik etika adabiy suhbatni oddiy ommaviy intervyudan ajratadi. Chunki uning vazifasi suhbatdoshni “gapirtirish” emas, birgalikda adabiy hodisaning murakkab tomonlarini o‘rganish va kitobxonni mustaqil xulosa chiqarishga undashdir.

“Umidbaxsh tamoyillar”, “Tafakkur yog‘dusi”, “Ijod sehri” singari keyingi kitoblarda Normatovning adabiy jarayon haqidagi mushohadalari yanada kengayadi [4; 5; 6]. Bu asarlar to‘liq suhbat janrida yozilmagan bo‘lsa-da, ulardagi fikrlash usulida dialogik ruh seziladi: muallif boshqa munaqqidlar, adiblar, yangi asarlar va kitobxon qarashlari bilan doimiy bahsga kirishadi. Shu ma’noda “Talant tarbiyasi”dagi bevosita savol-javob shakli keyingi tanqidiy uslub uchun muhim tajriba vazifasini bajargan, deyish mumkin. Normatov matnlarida fikr qat’iy monologdan ko‘ra, qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni eshitishga tayyor ochiq mushohada tarzida rivojlanadi. Bu xususiyat uning tanqidini zamonaviy adabiy jarayonning harakatdagi, bahsli tabiatiga moslashtiradi.

Adabiy suhbat janri ijod psixologiyasini o‘rganishda ham katta imkoniyat beradi. Ijodiy niyatning tug‘ilishi, obrazning shakllanishi, yozuvchining o‘z matniga qayta murojaat qilishi, tahrir va ichki senzura, iste’dod va mehnatning nisbatini faqat tayyor asar matnidan to‘liq aniqlash qiyin. Suhbat bu “ko‘rinmas” jarayon haqida birlamchi guvohlik beradi. Albatta, ijodkorning o‘z izohi mutlaq haqiqat sifatida qabul qilinmasligi kerak; u boshqa manbalar va matn tahlili bilan solishtirilgandagina ilmiy

ahamiyat kasb etadi. Normatovning kuchli tomoni shundaki, u suhbatdosh fikrini tekshirilmaydigan bayonot sifatida emas, tahlil uchun material sifatida ko‘radi. Bu esa suhbat janrini adabiyotshunoslik uchun muhim manbashunoslik resursiga aylantiradi.

Filologik ta’limda Umarali Normatovning adabiy suhbatlari talabaning savol qo‘yish madaniyatini rivojlantirishi bilan ham ahamiyatlidir. Yaxshi savol mavzuni takrorlamaydi, balki matndagi muammoni aniqlaydi, qarama-qarshilikni sezadi va suhbatdoshni asosli fikr bildirishga undaydi. Normatov tajribasidan kelib chiqib, talabalar bir asar yuzasidan muallifga berilishi mumkin bo‘lgan savollarni tuzish, javoblarni badiiy matn bilan qiyoslash, suhbatdagi subyektiv fikr va tekshiriladigan faktni farqlash kabi amaliy mashqlarni bajarishi mumkin. Bunday ish usuli adabiyot darsini tayyor ma’lumotni yodlashdan chiqarib, izlanish, muloqot va dalillash maydoniga aylantiradi. Shu bois adabiy suhbat nafaqat tanqid janri, balki samarali pedagogik model sifatida ham qadrlidir.

Normatov tajribasi adabiy suhbatdagi savollarni funksiyasiga ko‘ra ham farqlash imkonini beradi. Bir guruh savollar biografik yoki ijodiy faktni aniqlashtiradi, ikkinchi guruh savollar muayyan asarning poetikasiga kirib boradi, yana bir qismi esa suhbatdoshni umumiy nazariy masala yuzasidan pozitsiya bildirishga undaydi. Eng samarali holatda bu savollar ketma-ketligi oddiy ma’lumotdan konseptual xulosaga olib boradi. Suhbatning kompozitsiyasi ham shunga mos quriladi: dastlab ijodiy vaziyat aniqlanadi, keyin muammo chuqurlashtiriladi, so‘ng esa javob boshqa asar yoki adabiy jarayon bilan qiyoslanadi. Bunday ichki dramaturgiya suhbatni tasodifiy savol-javoblar yig‘indisidan ajratib, muayyan ilmiy maqsadga ega yaxlit janrga aylantiradi. Shu sabab adabiy suhbatni tahlil qilishda faqat javob mazmuni emas, savollar tizimi va ularning mantiqiy ketma-ketligi ham e’tiborga olinishi lozim.

Suhbat materialidan ilmiy manba sifatida foydalanishda uning vaqt va vaziyatga bog‘liqligini hisobga olish zarur. Ijodkor muayyan savolga bergan javobi bilan o‘z qarashining ayni paytdagi holatini ifodalaydi; keyingi asarlar yoki boshqa suhbatlarda bu fikr rivojlanishi, aniqlashishi yoki o‘zgarishi mumkin. Normatovning suhbatlari shu jihatdan adabiy jarayonning “tirik hujjati” sifatida qimmatlidir. Ular nafaqat yozuvchi haqida ma’lumot beradi, balki ma’lum davrda tanqid va ijod o‘rtasida qanday savollar dolzarb bo‘lganini ham ko‘rsatadi. Shuning uchun bunday manbani badiiy matn, muallifning boshqa chiqishlari va tarixiy kontekst bilan birga o‘qish ilmiy xulosaning ishonchliligini oshiradi. Bu metod adabiy suhbat janrining manbashunoslik va tarixiy poetika uchun ham muhim imkoniyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Umarali Normatov ijodida adabiy suhbat janri tanqidiy tafakkurning jonli, dialogik va ma’rifiy shakli sifatida muhim o‘rin egallaydi. “Talant tarbiyasi”da bu janr ijodkor shaxsini ochish, iste’dod va mehnat munosabatini yoritish, badiiy haqiqat va ijod psixologiyasi kabi nazariy muammolarni konkret tajriba orqali tushuntirish imkonini berdi. Normatov savol-javobni oddiy axborot almashinuvi emas,

fikrni sinovdan o‘tkazadigan va ijodiy laboratoriyani ochadigan ilmiy-estetik metod darajasiga ko‘tardi. Uning keyingi tanqidiy asarlaridagi bahsga ochiqlik, fikrlar muloqoti va ijodkorga talabchan hurmat ham ana shu dialogik tajribaning davomidir. Shu jihatdan olim merosi o‘zbek adabiy tanqidida suhbat janrining nazariy va amaliy imkoniyatlarini o‘rganish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Normatov U. Talant tarbiyasi. – Toshkent, 1980.
2. Normatov U. Qalb inqilobi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1986.
3. Normatov U. Qodiriy bog‘i. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.
4. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
5. Normatov U. Tafakkur yog‘dusi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
6. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent, 2007.
7. Umarali Normatov. Bibliografiya. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashri.